

BILINGÜISME EN EL BAIX ARAGÓ: EL CATALÀ I
L'ARAGONÈS EN UN DOCUMENT DEL SEGLE XIV

*BILINGUALISM IN THE BAIX ARAGÓ: CATALAN AND
ARAGONESE IN A 16th CENTURY DOCUMENT*

MARIA ROSA FORT I CAÑELLAS
Universidad de Zaragoza

Resumen: Este artículo se dedica al estudio, en un documento del siglo XIV, de aquellos paralelismos lingüísticos que se hallan en catalán y en aragonés, así como de aquellas peculiaridades del catalán o del aragonés que se atestiguan en dicho texto notarial. Se publica asimismo la transcripción del pergamino que se conserva en el Archivo Municipal de Calaceite (Teruel).

Palabras clave: Historia de la lengua, Bilingüismo, Dialectología, Paleografía.

Abstract: This article studies the linguistic parallels between Catalan and Aragonese found in a 16th century notarial document. It also describes those peculiarities in Catalan and Aragonese attested in this text. The transcription of the parchment, which is kept at the Municipal Archives of Calaceite (Teruel, Spain), is included in this paper.

Key words: History of language, Bilingualism, Dialectology, Paleography.

SUMARIO

Introducció.- Bilingüisme.- Paral·lelismes lingüístics en català i en aragonès.- Particularitats del català.- Particularitats de l'aragonès.- Final.- Bibliografia.- Apèndix documental.

INTRODUCCIÓ

La meua col·laboració en l'homenatge a la Dra. Cabanes es basa en l'estudi d'un document del segle XIV, que forma part d'un corpus escrit en català, localitzat en diferents arxius del Baix Aragó¹. Aquest document, dut a cap pel notari Bernat de Galís (Alcanyís, 1339), en suport pergamí, es conserva en l'Arxiu Municipal de Calaceit, on està catalogat amb el número 4.

El notari, després d'escriure l'any en llatí, empra el català per explicar-nos que el 25 de febrer de 1339 compareix n' Arnau Capeller, veí de Calaceit, davant del justícia d'Alcanyís, en Pere Delgado de Luna, amb un document del rei d'Aragó *don Pedro*, de 15 de juliol de 1337, en poder actualment del notari públic de Calaceit en Salvador Gasch. Es tracta d'un *privilegi de protecció ab segell pendent de çera vermella ab cordons de seda*, que el notari Bernat de Galís fa llegir en presència dels jurats Miquel de Vilagrassa i Arnau Juffré i d'altres prohòmens d'Alcanyís.

En acabant de presentar el document del rei, escrit en llatí en estil cancel·lesc, del qual se'n fa trasllat², relata en català el procurador Arnau Capeller, en representació del consell de Calaceit, que els jurats d'Alcanyís havien fet pagar a un veí d'aquesta vila una multa, en el camí que va del molí de Cretes a Calaceit, per una somera de pèl blanc que portava una talega de farina, i a un altre veí l'havien sancionat per dues càrregues de farina; a més exigeix als jurats que les penyores es tornin a aquestes persones i que es compleixi el que es diu en la carta del Rei, i demana al justícia d'Alcanyís que la dita protecció es pregoni per Alcanyís, que el dret del consell de Calaceit romanguí exempt ara i sempre, i que el notari li faci un document on consti la conservació d'aquest dret.

Juxtaposat al text escrit en català, redacta el document en aragonès. Tant el justícia com els jurats d'Alcanyís li requereixen la carta de protecció del senyor Rei; però el justícia d'Alcanyís, a pesar que no li havia donat el procurador cap document que acredités el que sol·licitava, per reverència al Rei, va deixar que es fes la publicació i crida per la vila d'Alcanyís. Els jurats demanen al no-

- 1.- S'integra dins del projecte *La lengua catalana en el Bajo Aragón. Diacronía y variación lingüística en documentación medieval y moderna* (BFF2000-1269), del qual sóc la investigadora responsable.
- 2.- Del contingut del privilegi de protecció (3-8), donat a València el mes de març de 1338, en facilito una síntesi de la traducció, duta a terme per la Dra. María del Mar Agudo Romeo, a qui li agraeixo ben sincerament: El rei d'Aragó constitueix la universitat de Calaceit, tant homes com dones, tant presents com futurs, i tots els béns mobles i immobles, haguts i per haver a qualsevol lloc, sota la seva protecció, custòdia, comanda i guiatge especial, de manera que ningú no gosi les coses i béns seus abans dits envair, agafar, penyorar, marcar, detenir o d'alguna forma fer mal o dany o inferir en culpa, crim o deutes aliens a no ser que ells o algú d'ells fos obligat com a deutor principal o com a fiador o en algú d'ells es trobés el dret de retracte i, en aquests casos, només quan el fur i la raó permetin que així es faci, manant per la present carta al procurador general, als altres oficials i als seus lloctinents i als súbdits, presents i futurs, tinguin ferma la protecció, comanda i guiatge, i sigui observat per tots inviolablement i no contravinguin ni permetin a ningú contravenir-lo amb cap queixa. Qui gosi contravenir aquesta protecció i guiatge sàpiga que se li imposarà una pena de mil morabatins d'or, que es destinaran a l'erari reial, i ordena que aquest document es protegeixi amb el seu segell pendent.

tari Bernat de Galís que els doni una còpia de la carta per tal de poder-la contestar i, en la resposta, argumenten que han protestat del dret que té la universitat d'Alcanyís, amb carta de privilegi³, en *el emprío del término o términos de Calazeyt de pasturar et pasçentar sus ganados grossos et menudos et cabanyar, adaquar de nueyt et de dia, et de tallar fusta et lenya verde et secca*, i que, per tal causa, no estan d'acord amb la reclamació feta i tot el que desemboqui en detriment del dit privilegi. Expliquen que alguns hòmens de la vila de Cretes van entrar en el terme de Calaceit i van agafar *un rocín cargado de lenya et una destral et degolloron una craba*, i llavors van presentar i publicar la carta de protecció a Calaceit i, encara que han reclamat moltes vegades als jurats i hòmens d'aquesta vila les multes, aquests no volen pagar-les, i en fadiga dels dits hòmens i singulars de Calaceit els jurats d'Alcanyís van aplicar les dites penyores als hòmens de Calaceit, però si els dits jurats i hòmens bons de Calaceit i n'Arnalt Capeller fan tornar les *pendras et emiendan la dita degüella* i respecten els privilegis, usos i protecció reial que tenen els hòmens i universitat d'Alcanyís i de les seves aldees, els jurats i hòmens bons d'Alcanyís aleshores també entregaran *la dita asna et farina*. Els jurats d'Alcanyís donen fiances de dret, les quals requereixen a n'Arnau Capeller absent, que torni *el dito rocín, craba et destral*, valorats per ells en *dozientos sólidos a suso*, i que respectin els privilegis, usos i la protecció reial que tenen atorgada, demanant al notari que en faci carta pública.

El primer dia de març n'Arnalt Capeller es presenta a la vila d'Alcanyís davant del notari, dels jurats i dels testimonis, i diu, entre d'altres coses, que, *si pendras algunas son feytas a homnes del término de Alcanyiz, crede que aquellas son feytas por el comendador de Calazeyt o de otri por ell en nompne et mandamiento suyo*, i com que fadiga no s'ha trobat segons fur, vol que ni els hòmens d'Alcanyís ni de les seves aldees puguin penyorar els hòmens de Calaceit ni han de perjudicar-los en les seves llibertats; insisteix en el que ha dit en nom de la universitat de Calaceit i exigeix al notari que ho adjunti a la seva declaració anterior i que li'n faci carta pública. Però els jurats perseveren en el que han exposat, a pesar que els hòmens de Calaceit al·leguin que el comanador de Calaceit és qui ha fet pignorar aquelles, perquè poden demostrar que els vassalls de Calaceit han donat el seu consentiment i, per tant, demanen al notari que afegeixi aquesta argumentació i en faci carta pública.

BILINGÜISME

En parlar de bilingüisme és fonamental de distingir entre dos tipus, el bi-

3.- És un privilegi de protecció escrit en llatí i copiat pel notari en el document objecte d'estudi (33-40). També és concedit pel Rei d'Aragó (Saragossa, 16 d'abril de 1336), però en aquesta ocasió va adreçat als habitants de la vila d'Alcanyís i de les seves aldees. De redacció similar a la del privilegi atorgat als veïns de Calaceit, porta així mateix el seu segell pendent.

lingüisme individual i el bilingüisme social. Aquest document palesa l'alternança de codis, ja que està redactat no únicament en català, sinó també en aragonès, i té particular interès determinar-ne el sentit que ofereix en aquest text notarial. Aquest fenomen es presenta com una juxtaposició significativa d'allò que els parlants processen conscientment o subconscientment segons les regles de dos sistemes diferents (Fort i Martín 1999: 218).

En aquesta classe d'intercanvi de codis, cada una de les llengües implica des s'associa als individus que intervenen. Es tracta d'un tipus de commutació de codis que, de vegades, reflecteix l'oposició entre la llengua pròpia d'un dels parlants i la llengua pròpia dels altres. N'Arnau Capeller, procurador de la vila de Calaceit, s'expressa en la seva llengua, el català, llengua en què el notari escriu la primera part del document, mentre que, quan fa referència al que diuen els representants d'Alcanyís, emprà l'aragonès, que representa el codi dels altres, és a dir, el codi dels habitants d'Alcanyís. Inclús en l'última compareixença que fa el procurador de Calaceit davant les autoritats d'Alcanyís, el notari segueix utilitzant l'aragonès i, per tant, és de suposar que el procurador de Calaceit coneix i també emprà aquesta llengua. Es descobreix, doncs, en l'escriptura una situació de bilingüisme social, fruit del caràcter bilingüe de la competència comunicativa dels parlants d'aquesta àrea.

Com a conseqüència de la situació històrica de convivència de llengües en un mateix territori, aquest document jurídic em permetrà analitzar alguns trets de la llengua escrita que palesen una proximitat al registre oral i posar en relleu les peculiaritats d'aquesta llengua oral, representatives del català i de l'aragonès, en una àrea de frontera. Ja comenta Veny (2001: 45) que s'ha d'admetre, per principi, que una llengua històrica no era uniforme sinó que mostrava esquerdes i fissures en el seu sistema, una oralitat clivellada aquí i allà.

PARAL·LELISMES LINGÜÍSTICS EN CATALÀ I EN ARAGONÈS

En aquest text, hi ha diverses característiques internes que comparteixen el català i l'aragonès: la interpretació de la *u* com a muda, purament gràfica (*ta-lequa* 9; *propinquos* 28); el manteniment de la F- inicial (*farina* 9, *faedors* 'autors' 10; *farina* 27, *fazer* 14, 15, 30); la presència de -y- antihiàtica (*aldeyes* 11; *aldeyas* 20, 22, 23, 30, 31 ~ *aldeas* 29, 45, 49); la iod del diftong decreixent, resultant de la vocalització d'una consonant agrupada⁴ (*feyt* 9; *feyto* 21, 28, 45, *feyta* 24, 27, 42, 45, *feytas* 16, 26, 31, 45; *nueyt* 18, *dreyto* 18, 22, 26, 31, 43, 47, 48, *dreytos* 19, 20, 22, 43, *muytas* 24); l'article determinat masculí *el* 2, 10, 11 ~ *lo* 1, 9, 12 en català i únicament *el* en aragonès; l'alternança del pronom indefinit *aytal* 'tal' 3 ~ *atal* 33; el pronom relatiu *qui* 13, amb funció de complement (*e de aquell de qui ell és procurador*) ~ *qui* 26, 27, 28, 50,

4.- Solució que en l'àrea occidental del català es manté amb exclusivitat almenys fins a mitjan segle XIV (Veny 1971: 105).

59, com a subjecte; l'infinitiu *complir* 11, 31 amb conservació de *o*-; les locucions *de sú*s 12 'més amunt, anteriorment' ~ *de suso* 13, 14, 29, 30, 40, 42, 47, 49, 50, 52, 56, 57, 59; *en altra manera* 12 ~ *en otra manera* 26; el mot *logar* 1 ~ *lugar* 17, 29 ~ *lugares* 28 referit a Alcanyís, mentre que *loch* 2 ~ *lugar* 23, 28, 30 s'apliquen tant a Alcanyís com a Calaceit, la Torre del Comte o la Fresneda.

En el lèxic es recull: *càrregues de farina* 10 ~ *cargas de farina* 21 'unitat de mesura que, en general, correspon a la quantitat que pot portar una bístia'; *destral* 22, 33, 53 'instrument de tall proveït d'un mànec que segueix al mateix pla de la fulla'; *fadiga* 24, 25, 47, 48, *fadigas* 40 'dret de prelació que té el senyor directe d'un bé seent de recuperar-ne el domini útil, quan l'emfiteuta vol alienar-lo, pagant el mateix que la persona interessada en adquirir-lo'; *fusta* 18, 22; *penes* 12 ~ *penas* 30, 40, 52, 55 'dany que s'aplica a algú per un delictes o falta que ha comès'; *penyorar* 9, 'castigar amb pena pecuniària', *penyores* 10 'multes, penes pecuniàries' ~ *penyoras* 45; *pasturar* 18 ~ *pasçentar* 18, 22; *somera* 9 ~ *asna* 27, 30; *talequa de farina* 9 ~ *talega de farina* 21 'mesura de capacitat que equival a quatre faneques'; *tenor* f. 3 'text literal' ~ *tenor* m. 33; els antropònims *Arnau* 1 ~ *Arnalt* 42, 50, 52; *Miquel* 1 ~ *Miguel* 41; *Pere* 1, 11 ~ *Pero* 13 ~ *Pedro* 14; *Pere* 9 ~ *Peri* 21, 27; el cognom *Juffrè*⁵ 1 ~ *Juffrén* 42, 50, *Juffrén* 52; i el topònim *Cretes*⁶ 9 ~ *Crietas* 22.

PARTICULARITATS DEL CATALÀ

En el fragment escrit en català es testimonia la neutralització de la *o*- àtona en *u* en contacte amb *b* (*uberta* 3); l'equivalència de *l*- en posició inicial al fonema /*ʎ*/ (*legida* 8-9, *loch* 9, 10, 11, 12); el manteniment de la -*N* darrere vocal encara a *vehín* 2, però no a *vey* 9, 10, mentre que en el corresponent plural es restitueix *veyns* 11; la *h* separa dues vocals en posició de hiat, provocat per la caiguda d'una consonant llatina a *vehins* 13 (~ *vey* 9, 10, *faedors* 10, *reebuda* 2).

Quant a peculiaritats morfològiques hi figuren: la -*s* del nominatiu llatí es conserva en el mot *Déu* (*per la gràcia de Déus* 3); els plurals *prohòmens* 2, *hòmens* 13; l'article personal *en* davant del nom del justícia d'Alcanyís *Pere Delgado de Luna* 1, i davant del del notari de Calaceit *Salvador Gasch* 2, enfront del nom del Rei *Pedro* que va precedit de *don* 3; el demostratiu neutre de proximitat⁷ *açò* 10, *per ço* 11; el perfet sintètic *manà* 12, *comparegué* 2, *dix* 9, *requerí* 10, 11, 12; el present de subjuntiu *romangue* 12, *stigue* 12; els plusquamperfets de subjuntiu *observassen* 11, *tornassen* 11, *aguessen* 9, *fes-*

5.- De *Gautfrid* 'pau de Gaut', nom de divinitat germànica (Moll 1982: 113).

6.- Del ll. CREP(I)TA 'clivellada, partida' que respon a l'aspecte que ofereix el paisatge de Cretes, que és una terra seca, aspra i plena d'esquerdes (OC III, 466a).

7.- *Açò* manté el valor demostratiu, i *ço*, precedit de la preposició *per*, es troba gramaticalitzat (Moll 1952: 322).

sen 11, *complissen* 11; els adverbis i locucions adverbials *ara* 11, *axí com* 11, *d'ací avant* 11, *contra tota raó* 10 'en desacord amb la veritat o la justícia', *en continent* 13 'tot seguit', *en nom* 9 'en representació', *per tots temps* 12 'per sempre'; el substantiu *exida* 1 'fi d'un període determinat de temps, d'un mes', i l'adjectiu *sàul* 12 'salv, exempt'.

PARTICULARITATS DE L'ARAGONÈS

Com a característiques de l'aragonès s'atesten les següents: les grafies *ny* (*senyor* 14, 17, 27, *cabanyar* 18, *danyo* 19, *danyos* 40), i *ll* (*alleno* 20); la diftongació de E breu llatina a *protiesta* 57, *rienden* 24, *yes* 21, 46, *yes a saber* 23, 32 (~ *es* 44, *es dito* 49), i de O breu llatina davant iod (*nueyt* 18); el resultat *ll* (< LY) a *tallar* 18, 22, *fillo* 41; el manteniment de la -D- etimològica *crede* 45, *creden* 54 ~ *seer* 47; el grup romànic M'N, amb alternança de resultats, *hombres* 44, 45, 46, 53, 54, 56, *omnes* 48 ~ *hombre* 47, *hombres* 25, 26, 27, 29, 30, 31, 47, 48, 49, 56, i amb epèntesi de -p- *nompne* 24, 42, 46, 49 ~ *nombre* 45, 27; el substantiu *craba* 23, 33 amb metàtesi simple regressiva; dissimilació a *repuesta* 17 (DECH IV, 887a), i assimilació al participi *divido* 55.

En la morfosintaxi es testimonia el demostratiu compost neutre *aquesto* 16, 17, 40, 41, 50, 51, 58, 59 (~ *esto* 41, 58); l'indefinit *otri* (< datiu ALTERI) 45, 46, 53; la utilització dels pronoms adverbials, en posició proclítica y, *hi*, amb valor locatiu (*et fazer en aquello lo que fazer y devan como los hombres del dito lugar de Calazeyt ayan crebantada la dita protecció, sian caydos et incuridos en las penas en aquella contenidas* 30), i com a complement de règim verbal (*et por complir dreyto dieron et ofrecieron fiancas de dreyto, yes a saber, don Andreu d'Assín et don Adam ortolano, vezinos de Alcanyiz, los quales por tales fiancas se atorgaron e sus bienes y obligoron* 32, *et que non çerrasse la dita carta entro que ellos hi aviessen respondido* 51), y en com a complement nominal (*et requiríe a mí notario, deiuso scripto, que aquesto ajustasse a todas las sobreditas cosas e en fiziessa carta pública* 58). És també freqüent en aragonès el gerundi construït sobre el tema de perfet *fiziendo* 31; el participi analògic *tenudos* 25; la desinència en -e de l'imperfet d'indicatiu *pareçie* 41, *requeríe* 50 ~ *requiríe* 57; el present de subjuntiu del verb *ser*, *sía* 54, *sían feytas* 55, *sían caydos* 30; el tema de perfet substituït pel de present en *aviessen respondido* 16, 51, *avesse firmado* 48; la terminació -oron del perfet de la primera conjugació, *degolloron* 23, *entraron* 22, *mandoron* 25, *obligoron* 32, *prendoron* 22, *presentoron* 17, *protestoron* 40; l'imperfet de subjuntiu *podiesse* 19, *podiesen* 40, on la o no és inflexionada per la iod derivativa. Així mateix, es registren les partícules *ad*⁸ 49 'a', *pora* 15, *aprés de* 17, 41, 51 'després de',

8.- Davant els pronoms demostratius, la preposició *a* pot prendre la forma *ad* (*ad aquellas* 49), pròpia de l'aragonès (Alvar 1953: 250). Comp. cat. *ad*, pot sortir d'un *AT analògic dels casos en què la preposició anava davant d'un mot que començava per consonant sorda (Coromines 1974: 308-309).

a suso 33 ‘cosa dita o escrita abans’, *dius* 40 ‘abaix’ ~ *diuso* 16, 41 ~ *deiuso* 52, 58, *entro que* 16 ‘fins que’.

En el lèxic s'esmenten els mots *cabanyar* 18 ‘resguardar-se en cabanes els hòmens amb els seus ramats’, *degiuella* 24, 29, 31, 45, 53, 55 ‘acte de degollar’; *emprío* 18, *enprivios* 43, *inprivios* 19 ‘empriu, dret de pasturatge’; *fianças* 27 ‘persones que contrauen l’obligació de complir una cosa amb prestació de garantia’ (per exemple, *fiancas de dreyto* 32, *fiança de dreyto et de las injurias et fadiga* 52); *ganados grossos et menudos* 18, 20; *hombres buenos* 28, 29 (comp. cat. *home bo* ‘amigable, componedor’); *justicia* 13 ‘jutge, magistrat encarregat d’administrar justícia’; *missiones* 40 ‘missions, despeses’; *ortolano* 32 ‘hortolà’; *pendrar* 21 ‘penyorar, prendre en penyora’; *pendras* 23, 24, 25, 26, 29, 31, 45, 47, 48, 53, 54, 55, 57 ‘penyores’; *protestaciones* 19 ‘protestes’; *rocín* 22, 53 ~ *roçín* 33 ‘rossí, cavall per al treball’; *render* 24, 25, 29, 30 ‘retre, tornar a algú allò de què havia estat desposseït’; *senyoria* 54, 55, 56, 57 ‘tracament honorífic donat al senyor o a persones de alta categoria social’, *senyoria* 59 ‘autoritat, domini, del senyor sobre un territori i sobre els seus habitants’; *toller* 57 ‘desposseir’; *traslat de la dita carta* 16 ‘trasllat, còpia’; *pora huebos de* 22 ‘per necessitat de, per menester de’, estructura encara emprada en el segle XV a l’Aragó (DECH IV, 259b).

FINAL

La cancelleria reial esdevé en aquesta època medieval, amb la col·laboració de juristes i notaris, instrument d’unificació lingüística, i la llengua escrita és, en general, prou homogènia. De tota manera, és evident que les llengües canvien no únicament per causes externes, sinó que certs canvis són deguts a evolucions internes del sistema, és a dir, a factors estrictament lingüístics, que he anat desbrinant en aquestes pàgines.

I així el català —en l’àmbit del dialecte occidental— conviu amb l’aragonès des del naixement dels dos romanços, i, des d’aleshores, tal com es percep de la lectura d’aquest pergami del segle XIV —un de tants joiells conservats en l’Arxiu Municipal de Calaceit—, les dues comunitats lingüístiques s’han relacionat sense cap problema de comunicació intercomunitària.

BIBLIOGRAFIA

- Alvar, Manuel (1953): *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- Andolz, Rafael (1992): *Diccionario aragonés*, Zaragoza, Edit. Mira, 4a. ed. corregida i augmentada
- Borao, Jerónimo (1908): *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza, Imprenta del Hospicio Provincial, 2a. ed.
- Coromines, Joan (1974): «Les ‘Vides de Sants’ rosselloneses», *Lleures i converses d’un filòleg*, Barcelona, Club Editor, 2a. ed., 276-369.
- DCVB: Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 v., Palma de Mallorca, 2a. ed., 1968-1969.
- DECat: Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 v., Barcelona, Curial-«La Caixa», 1980-2001.
- DECH: Joan Corominas i José Antonio Pascual, *Diccionario crítico y etimológico castellano e hispánico*, 6 v., Madrid, Gredos, 1980-1991.
- Fort, M.^a Rosa i Martín, M.^a Antonia (1999): «Bilingüismo y tradición oral en la Franja Oriental de Aragón (A propósito de los cuentos maravillosos)», *Localismo, costumbrismo y literatura popular en Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 223-247.
- Moll, Francesc de B. (1952): *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos.
- Moll, Francesc de B. (1982): *Els llinatges catalans* (Catalunya, País Valencià, Illes Balears), Mallorca, Edit. Moll, 2a. ed. augmentada.
- OC: Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, v. III, Barcelona, Curial-«La Caixa», 1995.
- Terrado, Javier (1991): *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses.
- Veny, Joan (1971): «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d’Agramont (s. XIV), Tarragona, Diputació Provincial.
- Veny, Joan (2001): «Scripta i projecció dialectal», *Llengua històrica i llengua estàndard*, Universitat de València, 43-57.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1339, 3 març

Alcanyís

El Consell de Calaceit presenta a en Pere Delgado de Luna, justícia d'Alcanyís, el privilegi d'immunitat que els ha concedit el Rei Pere IV l'any 1338, pel qual els seus veïns no poden ser penyorats.

AMC. Pergamí n.º 4 (640 x 684 mm.)

Notari: Bernart de Galís

Gòtica cursiva aragonesa

Anno Domini millesimo treçentesimo trigesimo nono, dissapte tres dies en la exida del mes de febrer, en lo lugar de Alcanyiz, en presència dels testimonis dejús scrits et davant l'onrat en Pere Delgado de Luna, justícia de Alcanyiz, estants allí presents Miquel de Vilagrasa et Arnau Juffré jurats² del dit loch, et d'altres prohòmens del dit loch, comparegué Arnau Capeller, vehín de Calazeyt, ab carta pública reebuda per en Salvador Gasch, notari públich del dit loch de Calazeyt, dimarts XV dies entrant el mes de juliol anno Domini millesimo CCC trigesimo septimo, et presenta et per mi notari dejús scrit legir féu³ una carta o privilegi scripta de protecció, uberta ab segell pendent de çera vermella, ab cordons de seda, del molt alt senyor poderós don Pedro, per la gràcia de Déus Rey d'Aragó, la tenor de la qual és aytal: Nos Petrus Dei gracia Rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, cum presenti carta nostra firmiter valitura poni-⁴ mus, recipimus et constituimus vos omnes et singulos homines universsitatís loci de Calazeyt, tam mares quam feminas, presentes pariter et futuros ac omnia et singula bona vestra mobilia et immobilia et per se movencia habita et habenda ubique sub nostra proteccione, custodia et comanda ac guidatico speciali, ita quod nullus de nostri confidens gracia vel amore, audeat vel⁵ presumat per se vel per alium se[u] alios modo aliquo sive causa vos vel vestrum aliquos res et bona vestra predicta invadere, capere, pignorare, marchare, detinere vel alias quomodolibet impedire vel malum aut dampnum aliquod facere vel inferre culpa crimine seu debitis alienis nisi in eis vos vel aliqui vestrum principaliter vel fideiussorio nomine fueritis⁶ obligati aut in vobis vel vestrum aliquo fatica prius inventa fuerit de directo nec etiam in hiis casibus, nisi in quantum forus et ratio fieri hoc permitant, mandantes per presentem cartam nostram procuratori nostro generali eiusque vices gerentibus ceterisque officialibus et eorum loca tenentibus ac subditis nostris, presentibus et futuris, quantam proteccionem custodiam comandam et⁷ guidaticum nostrum huiusmodi firmam habeant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliqua rancura. Quicumque autem auso temerario ductus contra proteccionem guidaticum nostrum huiusmodi venire presumssit, iram et indignacionem nostram ac penam mille morabatinorum auri⁸ errario nostro applicandorum absque remedio aliquo se noverit incursum dampnis et injuriis illatis primitus et plenarie restitutus in cuius rey testimonium hanc cartam nostram vobis inde fieri jussimus sigillo nostro appendicio comunitam. Datum Valencie mensi marcii anno Domini millessimo CCC⁹ tricesimo octavo. Et presentada et le-⁹ gida la dita carta de protecció del senyor Rey, lo dit n'Arnau Capeller en nomine procurato-

rii, en nom, en veu del dit consell dix que como los jurats del dit loch de Alcanyiz aguessen feyt penyorar a n Pere Oliver, vey de Calazeyt, una somera de [pèl] blanch ab una talequa de farina en lo camí Real, que va del molí de Cretes /¹⁰ a Calazeyt, encara ab açò dues càrregues de farina de n' Anthoni Nadal, vey del dit loch de Calazeyt, salva pau et reverència dels faedors et manants fer non per deute ni per fiances ésser obligats a ells, les dites penyores són injustes et contra tota raó aquell dit procurador instantment requerí als sobredits jurats que les dites penyores/¹¹ tornassen et fessen tornar als senyors axí com aquells que són veýns del dit loch de Calazeyt et que complissen et obsservassen et complir et observar fessen totes les coses en la carta contengudes. Et perquè algú del dit loch de Alcanyiz ni de ses aldeyes d'açí avant no vaga contra el manament del senyor Rey en algun cas, per çò requerí al dit en Pere/¹² Delgado, justícia de súd dit, que la dita protecció manàs publicar et córrer públicament, per corredor públich, per lo loch de Alcanyiz; en altra manera protesta de les penes en la dita carta del senyor Rey contengudes et del dret del dit consell de Calazeyt que aquell romangue saül et stigue ara et per tots temps, perquè requerí a mi notari de súd scrit/¹³ de la present presentació et publicació de la dita carta et de totes les sobredites coses li fes carta pública a conservació del dret del dit consell et hòmens et fembres et béns, vehins de aquell et de aquell de qui ell és procurador. Et luego en continent los [ditos don] Pero Delgado de Luna justícia de suso dito, et los ditos Miguel de /¹⁴ Villagrassa et Arnalt Juffrén, jurados de Alcanyiz, la dita carta de protecció del senyor Rey con grant reverencia requirieron et dixo el dito don Pedro Delgado, justícia de suso dito, que como quiere que el dito procurador non mostrasse special [...] al senyor Rey ni de dito senyor que mandasse a ell fazer la dita publicació /¹⁵ de la dita protecció pero por reverencia del senyor Rey [que atorgan] al dito procurador la dita publicació et crida de aquella et que era appellado de mandarla fazer publicar et correr por la dita villa de Alcanyiz. Et los ditos jurados [retenieron] en si tiempo pora responder a las ditas requisiciones/¹⁶ feytas por el dito Arnalt Capeller, procurador que se dize de la dita universsidad del dito conçello de Calazeyt, et requirieron a mi notario diuso scripto que les diesse traslat de la dita carta et que non cerrasse aquella entro que ellos aviessen respondido. Testimonios son de aquesto Pere de Castellón et Bernat de Cabredón et Anthoni /¹⁷ de Palomar, notarios públicos de Alcanyiz. Após de aquesto, día lunes dos días en la exida del mes de febrero, los ditos Arnalt Juffrén et Miguel de Villagrassa, jurados del dito lugar de Alcanyiz, presentaron su repuesta en la manera que se sigue: Et los ditos jurados, recibida la carta del senyor Rey con grant reverencia protes-/¹⁸ tado del dreyto de la dita universsidad de Alcanyiz que han en el emprío del término o términos de Calazeyt de pasturar et pasçentar sus ganados grossos et menudos et cabanyar, adauar de nueyt et de dia, et de tallar fusta et lenya verde et secca por [aver vós] por cartas et con cartas de privilegios et concessiones atorgados et dados /¹⁹ por los príncipes de Aragón et maestros de Calatrava agora regnantes, non consintiendo en la dita presentación, requisición et protestaciones feytas por la part contraria, et in quantum podiesse redundar en danyo et preiudicio de los ditos privilegios, usos et dr[eytos] et inprivios dizen que quanto a las cosas contenidas et mandadas en la dita /²⁰ carta, como aquellas se entiendan et sia entendimiento del senyor Rey mandar aquellas sin preiudicio alleno, salvo los dreytos de los hombres de la universsidad de Alcanyiz et de sus aldeyas que son appellados fazer en aquello lo que fazer devan. Et quanto aquello que [es feyto] por el dito Arnalt Capeller, procura-

dor que se dize del concello et univer-^{/21} ssidat de Calazeyt, que los jurados de Alcanyiz ayan feyto pendrar una somera et una talega de farina de don Peri Oliver et dos cargas de farina de don Antoni Nadal que requiere que rendan aquellas por la dita protecció et contradizen que yes verdat, que por razón que los jurados et hombres buenos de Calazeyt, algunos hombres de la villa ^{/22} et aldeyas de la villa de Alcanyiz, specialment de Crietas, usando de su dreyto en el término de Calazeyt, de pascentar sus ganados grossos et menudos et tallar lenya verde et secca et fusta pora huebos de sus casas, entroron en el dito término de Calazeyt usando de los ditos dreytos, usos et privilegios ante de la presentación de la dita^{/23} protecció, pendraron, yes a saber, un rocín cargado de lenya et una destral et degollaron una craba, et pendrados tienen contra los ditos privilegios et usos et contra protecció dada al concello et universsidat de Alcanyiz et de sus aldeyas, et aquella presentada et publicada en el dito lugar de Calazeyt. Et aquellas pendras los ditos jurados et hombres^{/24} de Calazeyt render non quieren, como de aquello sian requeridos una et muytas vegadas por la dita razón, et en fadiga de los ditos hombres et singulares de Calazeyt porque non rienden las ditas pendras et no emiendan la dita degüella por ellos feyta e mandada fer et feyta en nompne d'ellos et en favor suya, ellos aviendo lo por firme ^{/25} los ditos jurados de Alcanyiz mandoron pendrar et tienen pendradas las ditas pendras de los hombres de Calazeyt en fadiga d'ellos, e assí non son tenudos de render ni fer render las ditas pendras como la dita carta de protecció del senyor Rey non se extienda a las cosas sobreditas, ante en fadiga d'ellos pueden ^{/26} seer feytas las ditas pendras, senyaladamente que las ditas pendras fueron feytas ante de la presentación de la dita carta de protecció por el dito qui se dize procurador de los ditos hombres et universsidat de Calazeyt, et porque no es firmado de dreyto sufficientment ni en otra manera, ni muestra el dito Arnalt Capeller, procurador qui se dize^{/27} de los ditos hombres de Calazeyt, poder sufficient ni procuración de los senyores qui se dizen del asna et farina pendradas, ni contrasta la firma et requisición feyta por el dito Peri Oliver, senyor qui se dize de la dita asna et farina, como no aya firmado sufficientment segunt fuero fazer lo deve por fianças ydoneas de convenir en el^{/28} dito lugar de Alcanyiz, et del dito lugar o del lugar de la Fraxneda o de la Torre del Comte, que son más proprinquos lugares de Alcanyiz et de la primera et secunda cruz ni ha feyto su esffuerço segunt fuero, más empero si los jurados et hombres buenos de Calazeyt et el dito Arnalt Capeller, procurador qui se dize del dito concello/ ²⁹ et universsidat de Calazeyt, rendran o render farán las ditas pendras et emiendan la dita degüella, et les observan sus privilegios, usos et protecció real, que an los ditos hombres et universsidat de Alcanyiz et de sus aldeas, de suso allegada, los ditos jurados et hombres buenos del dito lugar de Alcanyiz son appellados de render^{/30} ho fer render la dita asna et farina et fazer en aquello lo que fazer y devan como los hombres del dito lugar de Calazeyt ayan crebantada la dita protecció, sian caydos et incuridos en las penas en aquella contenidas, pendrando et degollando injustament a los hombres de Alcanyiz et de sus aldeyas contra sus privilegios et usos, de suso ^{/31} allegados. Et assí los ditos jurados et hombres de Alcanyiz non fizieron a ellos injuria, fiziendo fazer las ditas pendras et usando de su dreyto et de sus usos et privilegios de las ditas pendras et degüellas, feytas por los ditos hombres de Calazeyt, de hombres de Alcanyiz et de sus aldeyas et por complir dreyto ^{/32} dieron et offrecieron fiancas de dreyto, yes a saber, don Andreu d'Assín et don Adam ortolano, vezinos de Alcanyiz, los quales por tales fiancas se atorgaron et sus bienes y obligoron. Et dadas las ditas

fiancas requirieron al dito qui se dize procurador de la dita universidat de Calazeyt absent, que rendiesse el dito /³³ roçín, craba et destral a la extimación de aquellos, que valen et estiman valer de dozientos sólidos a suso, et les observen los ditos privilegios et usos e la dita proteccíon real a ellos atorgada el tenor de la qual es atal: Nos Petrus Dei gratia Rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, licet cunctos sub feli-/³⁴ ci dicione nostra viventes teneamur ab injuriis et violenciis ac gravaminibus quorumcumque preservare illesos, illos tamen precipue conffovere teneamur quibus per aliquos indebite offendicula preparantur; ideo cum presenti carta nostra recipimus, ponimus et constituimus, sub nostra proteccionem, custodia, comanda et guidatico speciali vos juratos./³⁵ consiliarios, officiales et universsos et singulos homines, habitatores ville de Alcanicio et aldearum suarum, presentes pariter et futuros nec non familias privilegia et alia bona vestra mobilia et inmobilia habita et habenda quorumcumque sint et ubicumque, ita quod nullus conffidens de nostri gracia vel amore audeat seu presumat per se vel per alium /³⁶ seu alios palam vel occulto vobis juratis consiliariis ac aliis supradictis et privilegis et bonis vestris iamdictis malum seu dampnum facere, seu prestare nec injuriam violenciam aut ofenssam subin<s>ferre ac alias vos et alia supradicta invadere, depredari, marchare, pignorare, detinere, dampnificare, interrumpere vel alias quomodolibet mo-/³⁷ lestare culpa crimine vel debitis alienis nisi in vobis et ipsis fatica inventa fuerit de directo aut principaliter aut fideiussorio nomine fueritis obligati nec etiam in hiis casibus nisi in quantum forus Aragonum hoc permitit mandantes per presentem cartam nostram procuratori nostro eiusque vices gerenti baiulo Aragonum generali aliisque baiulis supra-/³⁸ juntariis, çalmedinis, justiciis, merinis çeterisque officialibus et subditis nostris, presentibus et futuris, qui proteccionem, custodiam, comandam et guidaticum nostrum huiusmodi firmam habeant, teneant et observent et teneri faciant inviolabiliter et servari et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant. Quicumque autem ausu temerario ductus contra proteccionem /³⁹ et guidaticum nostrum huiusmodi venire presumpssit iram et indignacionem nostram ac penam mille aureorum nostro orrario aplicandorum absque remedio aliquo se noverit incursum dampno illato primitus et plenarie restituto in cuius rey testimonium presentem cartam nostram fieri et sigillo nostro pendentis iussimus comuniri. Datum Cessarauguste /⁴⁰ XVI^o kalendas madii anno Domini millesimo CCC^o tricesimo sexto.

En otra manera, nominibus quibus supra, protestoron que los podiessen demandar los danyos et misiones, injurias et fadigas et las penas contenidas en la dita carta de proteccíon; et requirieron a mi notario dius scripto que, de todo aquesto conjunctum con lo de suso dito, fiziesse a ellos carta /⁴¹ pública. Testimonios son d'esto don Johan Ferro, fillo de don Johan Ferro, vezino de Alcanyiz, et Ramon Gilbert notario, vezino del dito lugar. Aprés de aquesto día miércoles, primer dia del mes de marco, anno quo supra, en presencia de mí notario et de los testimonios deuso scriptos, en la dita villa de Alcanyiz presentes allí los ditos Miguel de /⁴² Villagrassa et Arnalt Juffrén, jurados de suso ditos, pareçie el dito Arnalt Capeller, procurador del dito concello et universidat de Calazeyt, et en nompne et en razón de la dita universsidat propuso et dixo perseverando en la presentación de la dita carta de proteccíon por ell de part de suso feyta, concessa et dada por el senyor Rey/⁴³ al dito concello et universsidat de Calazeyt, protestado de todo el dreyto de la dita universidat et de todos sus privilegios et libertades, concessiones et contractos dados et atorgados a la dita universidat de Calazeyt

por los príncipes de Aragón et maestros de Calatrava et predecesores d'ellos, e salvos todos sus dreytos, enprivios /⁴⁴ et servitudes que los homnes del dito lugar han et deven aver en los términos de los lugares circunstantes et comarcentes et vizinantes con el término del dito lugar de Calazeyt et otros lugares, que todos aquellos finquen salvos, illesos et seguros a la dita universsidat et conçello, de los quales ell es procurador, permissas /⁴⁵ sus protestaciones, dize que la dita universsidat de Calazeyt o otri por ellos o en nombre d'ellos ayan pendrado o feyto pendrar penyoras ni feyta degüella de los homnes del dito lugar de Alcanyiz et de sus aldeas por alguna manera que lo niega, mas, si pendras algunas son feytas a homnes del término de Alcanyiz, crede que aquellas son feytas/⁴⁶ por el comendador de Calazeyt o de otri por ell en nompne et mandamiento suyo, ni ellos ayan feyto alguna cosa contra la protecció del senyor Rey, atorgada a los homnes et universsidat de Alcanyiz dizen que no, ni lo mande Dios, que ellos en aquello ayan delinquido. E assí la culpa, si alguna yes, deve tener al fazedor et no a otra /⁴⁷ perssona et non deve la uno en odio del otro seer agreviado, porque perseverando en todo lo que de suso por ell allegado en conservació del dreyto de la dita universsidat de Calazeyt, dize las ditas pendras non dever seer feytas ni contrasta aquello que dito es que, en fadiga de los hombres de Calazeyt, son feytas las pendras por /⁴⁸ los hombres de Alcanyiz porque salva reverencia que fadiga non fue trovada en los hombres de Calazeyt por los hombres de Alcanyiz, como hombre de Alcanyiz no avesse firmado de dreyto sobre las ditas pendras que dizen seer feytas a los omnes de Alcanyiz por los hombres de Calazeyt, et pues fadiga no era en ellos atrobada, /⁴⁹ segunt fuero quiere, non podían los hombres de Alcanyiz ni de sus aldeas pendrar o fer pendrar los hombres del dito lugar de Calazeyt ni devian perjudicar ad aquellas en sus libertades, porque persseverando en todo en lo que por ell en nompne de la dita universsidat de suso es dito, de lo qual por acto contrario non se entiende a /⁵⁰ departir, requerie a mí notario deiuso scripto que aquesto ajuntasse a todas las cosas de suso ditas et conjunta fiziesse a ell et a la dita universsidat carta pública. Et los ditos Miguel de Villagrassa et Arnalt Juffrén jurados retenieron en si tiempo a responder [a las requisiciones feytas] de nuevo por el dito Arnalt Capeller, procurador qui se dize/⁵¹ de la dita universsidat, es posado et que non çerrasse la dita carta entro que ellos hi aviessen respondido. Testimonios fueron presentes Balaguer Ninot el joven, notario et Blas de Castillón, vezinos de Alcanyiz. Aprés de aquesto dia viernes, tres dias en la entrada del dito mes de marco, anno quo supra, en presencia de mí notario/⁵² et de los testimonios deiuso scriptos, el dito Miguel de Villagrassa perseverando en todo lo que por ell et por el dito Arnalt Iuffrén, jurados de suso ditos, es dito et allegado et innovando aquello, senyaladament innovando las penas de la violació de la dita protecció et fiança de dreyto et de las injurias et fadiga que ellos puedan /⁵³ demandar a los ditos homnes de Calazeyt, dize que no es divido que las pendras del dito rocín, destreal et degüella fizieron los ditos homnes de Calazeyt ellos o otri por ellos, de consentimiento et mandamiento d'ellos, et detienen aquellas en el dito lugar de Calazeyt et deven et pueden aquellas fer vender, no contrastant /⁵⁴ lo que posado es, que dizen que creden que el comendador del dito lugar de Calazeyt aya feyto pendrar aquellas, como el contrario de aquello se puede provar que los ditos homnes de Calazeyt han feyto o feyto fazer las ditas pendras como non sia semblant de verdat que la senioría que atorgó los ditos privilegios et libertades viniessen /⁵⁵ contra aquellas, ni quisiessen aquellas violar ni venir contra la protecció del senyor Rey ni en las penas de aquella et indignación del

senyor Rey. Et puesto que las ditas pendras et degüellas sian feytas por la dita senyoría no es divido que s[ian] feytas contra los ditos privilegios suyos et usos que han en el dito ^{/56} término de Calazeyt los homnes de la dita universsidad de Alcanyiz et de las ditas aldeas e assí auría feyto delicto et malefficio e assí por el delicto de la senyoría, de suso dita, pueden seer pendrados los vassallos et hombres de Calazeyt et pregravados por aquello segunt fuero et razón, et la carta de la paz e de razón por el ^{/57} delicto del senyor puede seer la çiudad interdicta, cum tacitum vel expresse, los vassallos del dito lugar de Calazeyt sian vistos consentir en las ditas pendras quanto non tuellen ni fazen aquellas toller, ni fazen su esffuerço con la dita senyoría porque l dito jurado dize, requiere et protiesta lo que de suso, et requiríe a mí notario, ^{/58} deiuso scripto, que aquesto ajustasse a todas las sobreditas cosas e en fiziessse carta pública. Testimonios son d'esto don Sancho texidor, habitant en Alcorisa, et Johan Segura, vezino de Alcanyiz. ^{/59} Signo de mí Bernart de Galís, notario público de Alcaniz, et por actoridat del senyor Rey, por toda la tierra et senyoría de aquel, qui a las cosas de suso ditas present fue, e aquesto scrivir fiz, e/o radido et emendado en el tercer reglón, do dize del, et en el X reglón do dize Cala-^{/60} zeyt.